

Instytut Archeologii

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Krzysztof Kurzyk

POZOSTAŁOŚCI OSADNICTWA Z PÓŹNEGO NEOLITU I WCZESNEJ
EPOKI BRĄZU NA STANOWISKU 4 W SZTYNWAGU,
GM. GRUDZIĄDZ, WOJ. KUJAWSKO-POMORSKIE

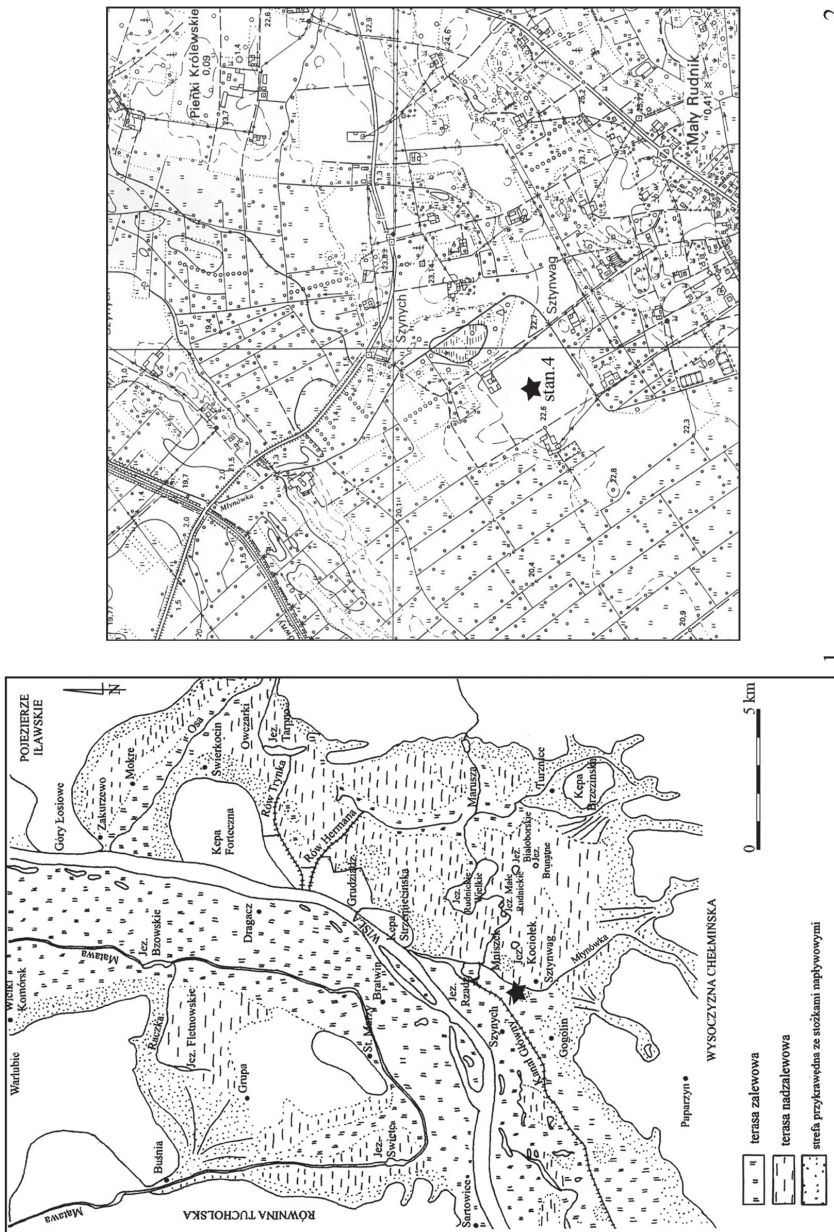
Zarys treści. W artykule zaprezentowano materiały źródłowe z późnego neolitu oraz z wczesnych okresów epoki brązu, pozyskane podczas badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku w Sztynwagu (gm. Grudziądz). Fragmenty naczyń ceramicznych oraz obiekty kulturowe powiązane z kulturą amfor kulistych, kulturą ceramiki sznurowej i wczesnym horyzontem trzcinieckiego kręgu kulturowego. Określono też ich chronologię w odniesieniu do ziemi chełmińskiej i Kujaw.

Słowa kluczowe: osada, późny neolit–wczesna epoka brązu, ziemia chełmińska, Kotlina Grudziądzka.

Wielokulturowe stanowisko 4 w Sztynwagu odkryto w latach 80. XX wieku podczas badań powierzchniowych wykonanych przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, a w 2000 roku prowadzono tu szerokopłaszczyznowe badania wykopaliskowe poprzedzające budowę autostrady A–1 (Chudziak 2006). W 2009 roku, już w trakcie budowy autostrady, stanowisko objęto badaniami ratowniczymi i nadzorami archeologicznymi. W niniejszym artykule omówiono źródła odkryte w 2000 roku¹.

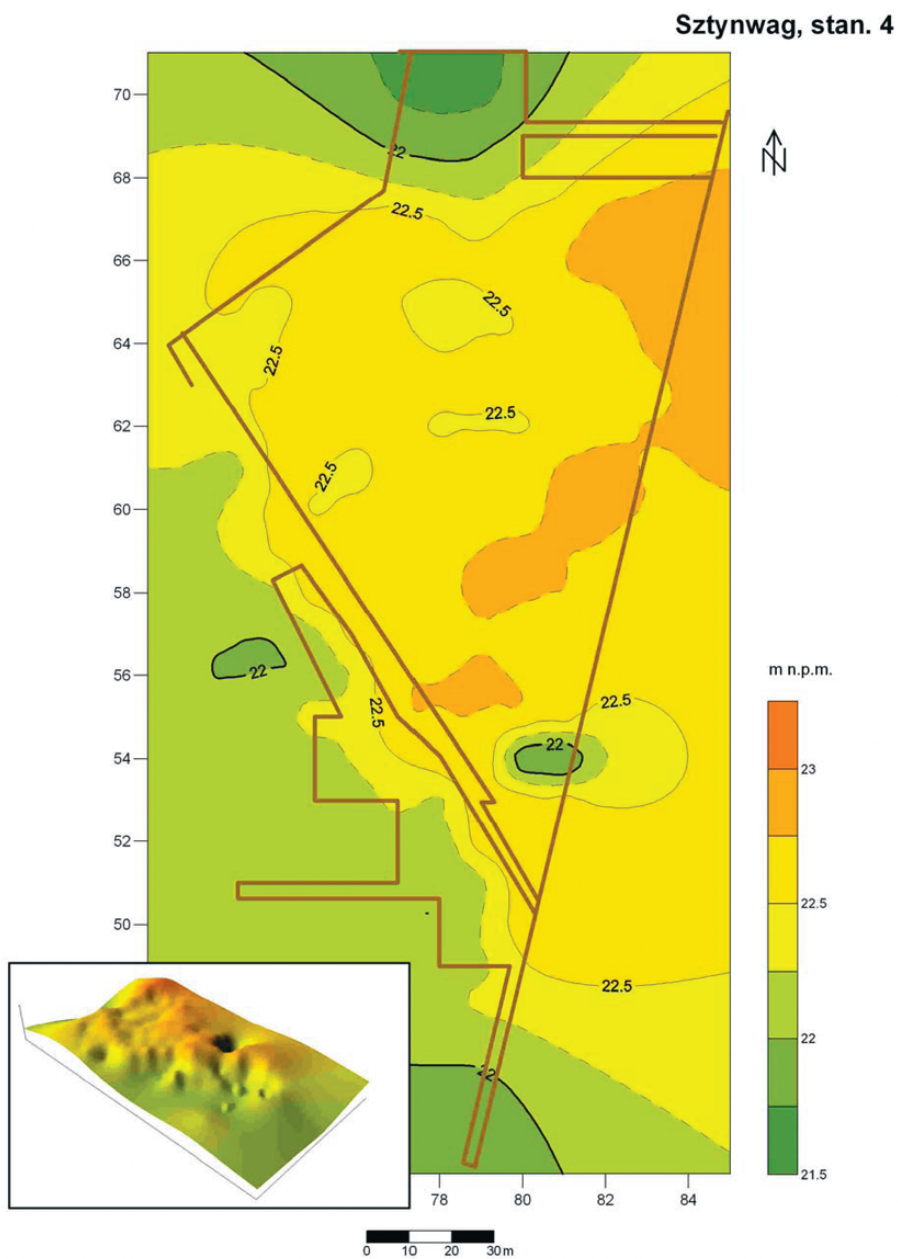
Stanowisko położone jest w odległości około 0,75 km na północ od miejscowości Sztynwag (ryc. 1), w dolinie Dolnej Wisły, na obszarze mezoregionu Kotlina Grudziądzka (Kondracki 1978). Znajduje się ono na niewielkim płacie II terasy nadzalewowej (21,25–22,6 m n.p.m.; ryc. 2), w zakolu rzeki Młynówki, oddalonej około 0,25 km na południe i wschód; od północy ograniczone jest przez niewielkie, bezodpływowe i wyschnięte oczko wodne (Bienias 2006).

¹ W trakcie badań ratowniczych i nadzorów w 2009 roku osłonięto tylko trzy obiekty kulturowe i pozyskano 251 fragmentów naczyń ceramicznych kultury pucharów lejkowatych oraz jeden zdobiony fragment naczynia kultury ceramiki sznurowej.

Ryc. 1. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Położenie stanowiska. 1 – mapa geomorfologiczna Kotliny Grudziądzkiej (wg Kopczyński 1963); 2 – wycinek mapy w skali 1:10 000

Fig. 1. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Site location. 1 – geomorphological map of the Grudziądz Basin (after Kopczyński 1963); 2 – detail of 1:10 000 scale map

Ryc. 2. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Mapa i model hipsometryczny stanowiska (rys. M. Markiewicz)

Fig. 2. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Map and hypsometric model of site (drawing: M. Markiewicz)

Na badanym obszarze stwierdzono występowanie gleb rdzawych o nieco głębszym poziomie próchnicznym (do 30 cm) niż w naturalnych glebach leśnych tego typu, co jest wynikiem orki. Pod nimi, na stropie piasków terasowych, stwierdzono obecność kopalnej gleby glejobieliocziemnej, która wyznacza powierzchnię terenu sprzed osadnictwa społeczności neolitycznych (Bednarek, Jankowski 2006). Wokół stanowiska pierwotnie występowały obszary podmokłe (mokradła), obecnie są one w większości zmeliorowane. Prawdopodobnie poziom wody gruntowej przynajmniej częściowo uległ obniżeniu w początkach okresu subborealnego (osuszenie i ochłodzenie klimatu), umożliwiając zasiedlenie wyżej położonych, otoczonych mokradłami fragmentów II terasy (Bednarek, Jankowski 2006).

Pracami wykopaliskowymi objęto powierzchnię około 146 arów, na której odsłonięto 680 obiektów kulturowych, pozyskując z niej łącznie nieco ponad 8000 fragmentów naczyń ceramicznych (Chudziak 2006). W obrębie stanowiska (głównie w południowej i środkowej części) natrafiono na pozostałości dużej osady kultury pucharów lejkowatych, z którą powiązano dziewięć obiektów kulturowych oraz znaczną liczbę fragmentów naczyń ceramicznych (5874 szt., około 70% całego zbioru ze stanowiska; Słupczewski 2006). Mniej liczne materiały źródłowe przyporządkowano do późnego neolitu (kultura amfor kulistych, kultura ceramiki sznurowej) i do wczesnej epoki brązu (Kurzyk 2006a; 2006b; 2006c). Poza tym na badanym obszarze natrafiono na pozostałości kultury łużyckiej oraz z późnego średniowiecza i okresu nowożytności (Chudziak 2006).

Na stanowisku wyróżniono sześć warstw kulturowych (I–VI), przy czym z osadnictwem pradziejowym połączono trzy – I, III, IV² – zbudowane z luźnych piasków (Słupczewski 2006). Tworzyły one jeden poziom gleby rdzawej, nasyconej w różnym stopniu przez związki żelaza (Bednarek, Jankowski 2000). Niemal we wszystkich wydzielonych warstwach (I–V) stwierdzono duże stężenie fosforu, wskazujące na gospodarczą działalność człowieka od okresu neolitu (Bednarek, Jankowski 2006). Warstwy I i IV (o miąższości do 30 cm) oraz warstwa VI (do 60 cm miąższości) odsłonięto prawie na całej powierzchni stanowiska; tworzyły one jeden poziom użytkowy zniszczony przez późniejsze osadnictwo. Warstwa V zalegała wzdłuż zachodniej krawędzi stanowiska i stanowiła pozostałość po nowożytnej drodze, natomiast warstwę II, wyróżnioną głównie w północnej części, tworzył współczesny poziom orny. Warstwa III występowała na większej części stanowiska, poza północno-zachodnią częścią. Zdecydowana większość pradziejowych materia-

² Podział na warstwy I, III i IV był wtórny i miał głównie charakter dokumentacyjny.

łów źródłowych (neolitycznych, z wczesnej epoki brązu oraz późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza) została odkryta w warstwie III (Słupczewski 2006).

Kultura amfor kulistych

Z kulturą amfor kulistych powiązано cztery obiekty – 76, 122, 182, 206 – charakteryzujące się niewielkimi rozmiarami i płytkimi wypełniskami (20–88 cm); nieco większy był jedynie obiekt 182 (ryc. 3, 4). Treść geologiczną najczęściej stanowił luźny piasek, jedynie w przypadku obiektu 76 był to przepalony piasek, co wskazywało, że pierwotnie mógł on pełnić funkcję paleniska. W odniesieniu do pozostałych jam kulturowych zabrakło dostatecznych przesłanek umożliwiających określenie ich pierwotnego przeznaczenia. Obiekty 177, 182 i 206 tworzyły czytelne skupisko w północno-zachodniej części stanowiska (odcinek B, ary 62/73 i 62/74) w rejonie koncentracji materiału ceramicznego kultury amfor kulistych w warstwie kulturowej (ryc. 3, 5–6).

Z wymienionych wyżej jam pozyskano zaledwie 12 fragmentów naczyń ceramicznych kultury amfor kulistych, odkryto je także w siedmiu młodszych chronologicznie obiektach kulturowych, ale zalegały tam na wtórnym złożu. Łącznie ze stanowiska pochodzi 100 fragmentów naczyń wspomnianej kultury. Do ich analizy technologicznej zastosowano system opisu wypracowany dla Kujaw (Szmyt 1996), w którym główne kryterium na poziomie różnicowania grup technologicznych (gt) stanowią dominujący rodzaj domieszki oraz wielkość jej ziaren. Na tej podstawie wyróżniono cztery grupy: pierwsza (gt I) charakteryzowała się obecnością w masie ceramicznej domieszki drobnoziarnistego piasku, druga (gt II) – piasku i średnioziarnistego tłucznia mineralnego, trzecia (gt III) – gruboziarnistego tłucznia mineralnego, czwarta (gt IV) – średnio- i drobnoziarnistego tłucznia mineralnego (Szmyt 1996, s. 26; Czebreszuk, Koško, Szmyt 2006, s. 43)³.

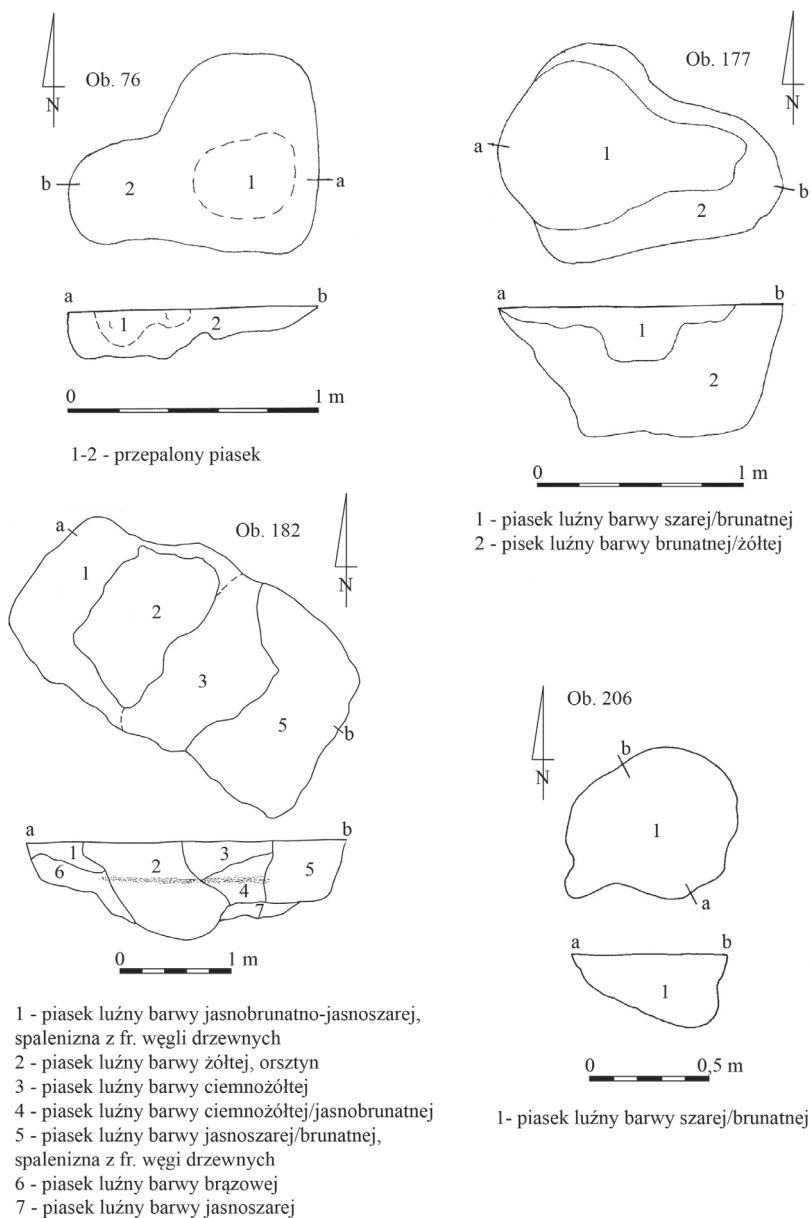
W analizowanym zbiorze zarejestrowano obecność tylko jednej grupy technologicznej – gt III, przy czym przeważa podgrupa technologiczna (pgt) IIIA (57% zbioru) nad IIIB (43% zbioru). Pełen opis cech technologicznych prezentuje tabela 1. Ze względu na niewielką liczbę fragmentów naczyń, pochodzących głównie z warstwy kulturowej, uzyskane dane mają ograniczoną wymowę chronologiczną (prawdopodobieństwo niehomogeniczności).

³ Opis uzupełniono o dane dotyczące zewnętrznej powierzchni naczyń, barwy domieszki mineralnej i obecności miki. Ułatwiało to porównywanie z opracowanymi wcześniej materiałami ceramicznymi kultury amfor kulistych z ziemi chełmińskiej, gdzie uwzględniano te cechy (np. Kirkowski, Sosnowska 1987).

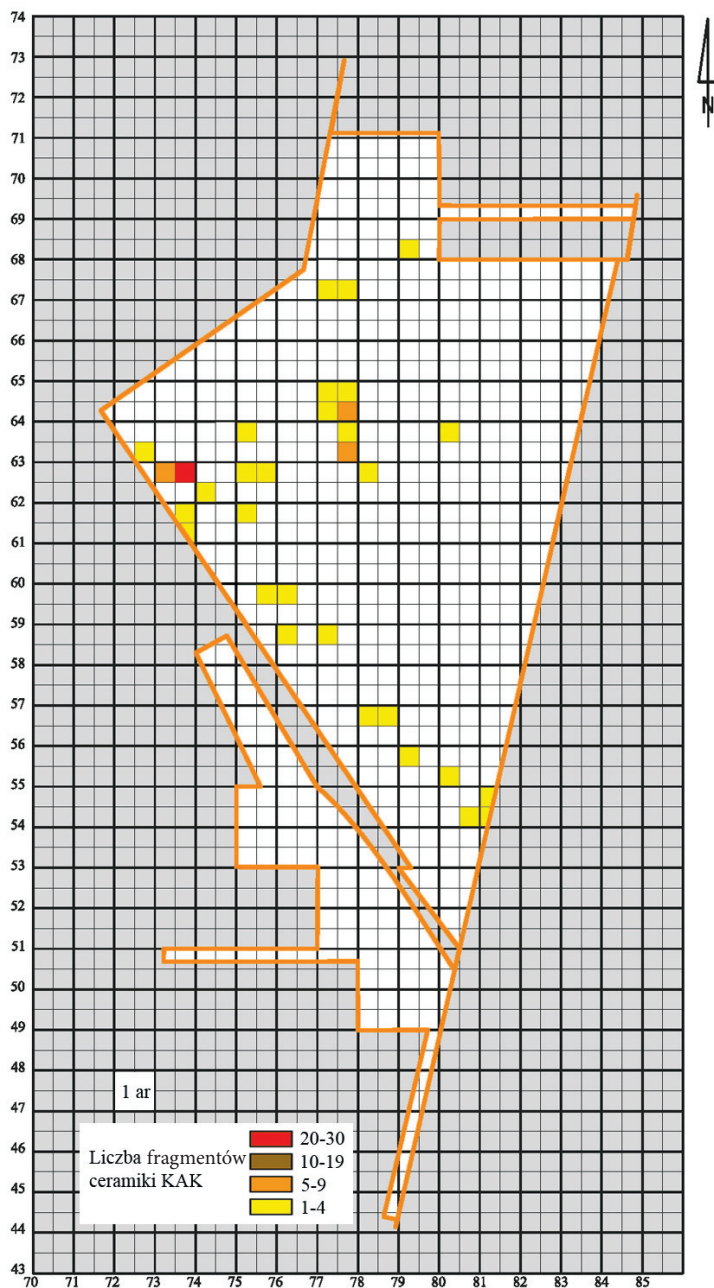
Ryc. 3. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Planigrafia obiektów kulturowych (Chudziak 2006, zmienione)

Fig. 3. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Distribution map of archaeological features (Chudziak 2006, with revisions)

Ryc. 4. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Kultura amfor kulistych. Zarysy i przekroje obiektów kulturowych (Kurzyk 2006a, zmienione)

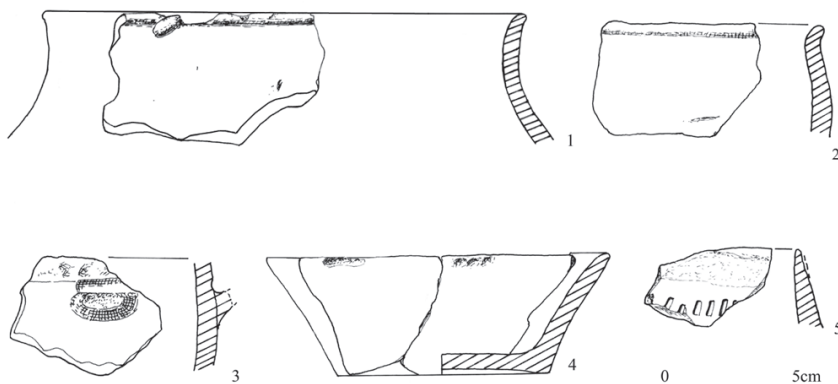
Fig. 4. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Globular Amphora culture. Outlines and sections of archaeological features (Kurzyk 2006a, with revisions)

Ryc. 5. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Kultura amfor kulistych. Rozkład przestrzenny fragmentów naczyń ceramicznych (rys. K. Kurzyk)

Fig. 5. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Globular Amphora culture. Distribution map of pottery sherds (drawing: K. Kurzyk)

Ryc. 6. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Kultura amfor kulistych. Wybór fragmentów naczyń ceramicznych: 1, 3 – warstwa IV (skupisko na arze 62/73B); 2, 4, 5 – warstwa III (rys. B. Wawrzykowska)

Fig. 6. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Globular Amphora culture. Selection of pottery sherds: 1, 3 – layer IV (scatter in sector 62/73B); 2, 4, 5 – layer III (drawing: B. Wawrzykowska)

Materiał charakteryzuje się dużym rozdrobnieniem; jedynym lepiej zachowanym naczyniem jest niewielka misa (ryc. 6: 4) o wysokości 4,5 cm i średnicy 7,8 cm, odkryta w warstwie kulturowej III (ar 67/77D). Zbliżone formy mis – typu IVC według Tadeusza Wiślańskiego – znamy przede wszystkim ze stanowisk kultury amfor kulistych w północnej Wielkopolsce i na Kujawach, w mniejszym stopniu z Pojezierza Mazurskiego, Lubelszczyzny, Saksonii oraz Brandenburgii (Wiślański 1966, s. 31). Wśród analizowanych fragmentów naczyń tylko jeden jest zdobiony; widnieje na nim rząd odciskanych, pionowych słupków (ryc. 6: 5).

Tabela 1. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Charakterystyka cech technologicznych fragmentów naczyń ceramicznych kultury amfor kulistych

Liczba fragmentów	Grupa technologiczna (%)		Barwa tłuczniwa mineralnego (N)			Mika (N)
	III		czerwona	biała	niejednorodna	
100	A	B				
		57	43	12	78	10
		Powierzchnia zewnętrzna (N)		Grubość ścianek (N)		
	gładka	szorstka	4–6	7–9	10–13	
	26	74	14	74	12	

Materiały ceramiczne kultury amfor kulistych charakteryzujące się „klasyczną” technologią (pgt IIIA i IIIB) są stałym składnikiem zbiorów pochodzących z Kujaw, przy czym ich przewaga jest widoczna od fazy IIb

wspomnianej kultury (Szymt 1996, ryc. 12, s. 26–27). W przypadku rejonu chełmińsko-dobrzyńskiego technologia ta dominuje (przeciętnie ponad 90%) w inwentarzach ze wszystkich stanowisk (Kurzyk 2012). Zdobienie w postaci odciskanych pionowych słupków nie stanowi dobrego datownika, ponieważ występuje w zbiorach ze wszystkich faz kultury amfor kulistych (Wiślański 1966; Szymt 1996, s. 12–35; 1999; 2000; Kurzyk 2012).

Ogólnie można przyjąć, że opisane wyżej materiały mieszczą się w młodszym horyzoncie wspomnianej kultury (faza II), który odpowiada fazie IIIa–IIIb na Kujawach (Kurzyk 2013). Niewielka liczba obiektów kulturowych oraz jednolity technologicznie materiał ceramiczny wskazują, że na stanowisku w Sztynwagu odsłonięto pozostałości jednofazowej osady kultury amfor kulistych. Niestety, formułowanie bardziej szczegółowych wniosków kulturowo-chronologicznych jest utrudnione.

Kultura ceramiki sznurowej

W środkowej i północnej części stanowiska odkryto trzy obiekty (59, 350 i 304), które można łączyć z kręgiem kultury ceramiki sznurowej. Były to niewielkie, nieregularnie owalne w zarysie, jamy o niedużej miąższości (28–44 cm), a ich wypełniska składały się z luźnych piasków (ryc. 3, 7). Zważywszy na niewielkie rozmiary obiektów można je uznać za wynik krótkotrwałych działań gospodarczych. Z jam kulturowych wydobyto jedynie trzy fragmenty naczyń ceramicznych kultury ceramiki sznurowej oraz bryłkę popely (z obiektu 304). Ułamki naczyń wspomnianej kultury zalegały także na wtórnym złożu w ośmiu obiektach przyporządkowanych do innych jednostek kulturowych. Większość jednak odkryto w III warstwie kulturowej, w której zarejestrowano także liczne ślady innych kultur neolitycznych (m.in. kultury pucharów lejkowatych i kultury amfor kulistych).

Z kulturą ceramiki sznurowej można łączyć niewielki zbiór, liczący 65 ułamków naczyń ceramicznych. Wystąpiły one na powierzchni 10 arów, przy czym większość w północnej części stanowiska (ryc. 8). Materiał charakteryzuje się znacznym rozdrobnieniem, przeważająca liczba fragmentów ma od kilku do kilkunastu centymetrów kwadratowych powierzchni, co uniemożliwia rekonstrukcję kształtów naczyń. Wyróżniono jedynie pięć wylewów, w dwóch przypadkach pozwalających na rekonstrukcję górnych części naczyń (ryc. 9).

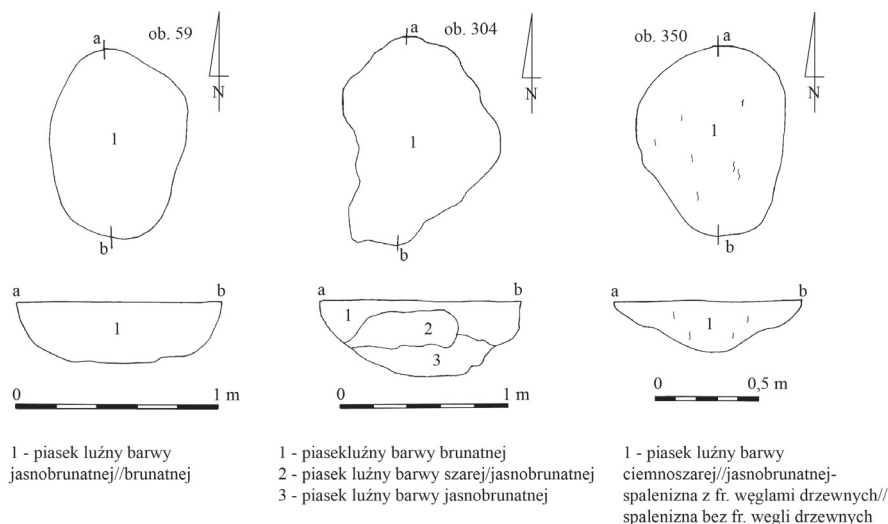
W wyniku analizy technologicznej w zbiorze wydzielono trzy grupy technologiczne (gt I–III). Pierwszą (gt I) reprezentuje siedem ułamków na-

czyń wykonanych według receptury charakterystycznej głównie dla starszego etapu rozwoju kultury ceramiki sznurowej (fazy 1–2; Czebreszuk 1996, s. 81–86, 96–100; Kurzawa 2001, s. 127–129), a więc z domieszką niewielkiej ilości drobnoziarnistego piasku oraz drobno- i średnioziarnistego szamotu (0,5–0,9 mm). Na niektórych fragmentach widoczne są ślady przecierania, powierzchni zewnętrznych i wewnętrznych, wiechciem. Przełamy są jednolite, jednobarwne, najczęściej ciemnoszare; grubość ścianek wynosi od 7 do 8 mm. W tej grupie znalazły się zaledwie dwa fragmenty zdobione: wylew z jednoelementowym wątkiem w postaci poziomych odcisków sznura dwudzielnego, umieszczonym na szyjce (ryc. 9: 1) oraz wylew z poziomymi odciskami sznura obwijanego (ryc. 9: 2).

Do drugiej grupy technologicznej (gt II) zaliczono 58 ułamków naczyń wykonanych według technologii „klasycznosznurowej” charakterystycznej dla młodszych faz opisywanej kultury (fazy 3–4; Czebreszuk 1996, s. 100–112). W masie ceramicznej widoczny jest udział domieszki drobno- i średnioziarnistego tłucznia granitowego. Przełamy są jednolite, najczęściej dwubarwne (wewnątrz czarne, na zewnątrz pomarańczowe); grubość ścianek wynosi od 5 do 10 mm, przy czym dominują ułamki cienkościenne (5–7 mm). Powierzchnie fragmentów naczyń są szorstkie, nierówne, niekiedy przecierane wiechciem. Na trzech ułamkach odnotowano zdobienie w postaci jednoelementowych wątków zwielokrotnionych, złożonych z poziomych odcisków drobnego sznura dwudzielnego (ryc. 9: 3, 4, 5), na jednym wątek podwójnie segmentowanego sznura dwudzielnego (ryc. 9: 6). Prawdopodobnie większość fragmentów zdobionych zwielokrotnionymi poziomymi wątkami odciskanego sznura dwudzielnego pochodzi z pucharów.

W trzeciej grupie technologicznej (gt III) znalazły się trzy fragmenty wylewów naczyń garnkowatych. Technologicznie nawiązują one do drugiej grupy (gt 2), wyróżniają się jednak obecnością dużej ilości domieszki średnioziarnistego tłucznia, przy mniejszym udziale gruboziarnistego (0,5–1,9 mm) i sporadycznym bardzo gruboziarnistego (>2mm). Przełamy mają tendencję do warstewkowania; grubość ścianek wynosi od 6 do 8 mm. Powierzchnie zewnętrzne ułamków naczyń są lekko szorstkie. Wszystkie fragmenty są zdobione motywem przecinających się pod kątem prostym odcisków sznura dwudzielnego (ryc. 9: 7–9).

Zbiór jest niehomogeniczny, pochodzi najprawdopodobniej z co najmniej dwóch faz kultury ceramiki sznurowej, przy czym rozbieżne technologicznie i stylistycznie fragmenty naczyń nie tworzyły samodzielnych skupisk. W analizowanym materiale wyodrębniono dwie tradycje technologiczne kul-

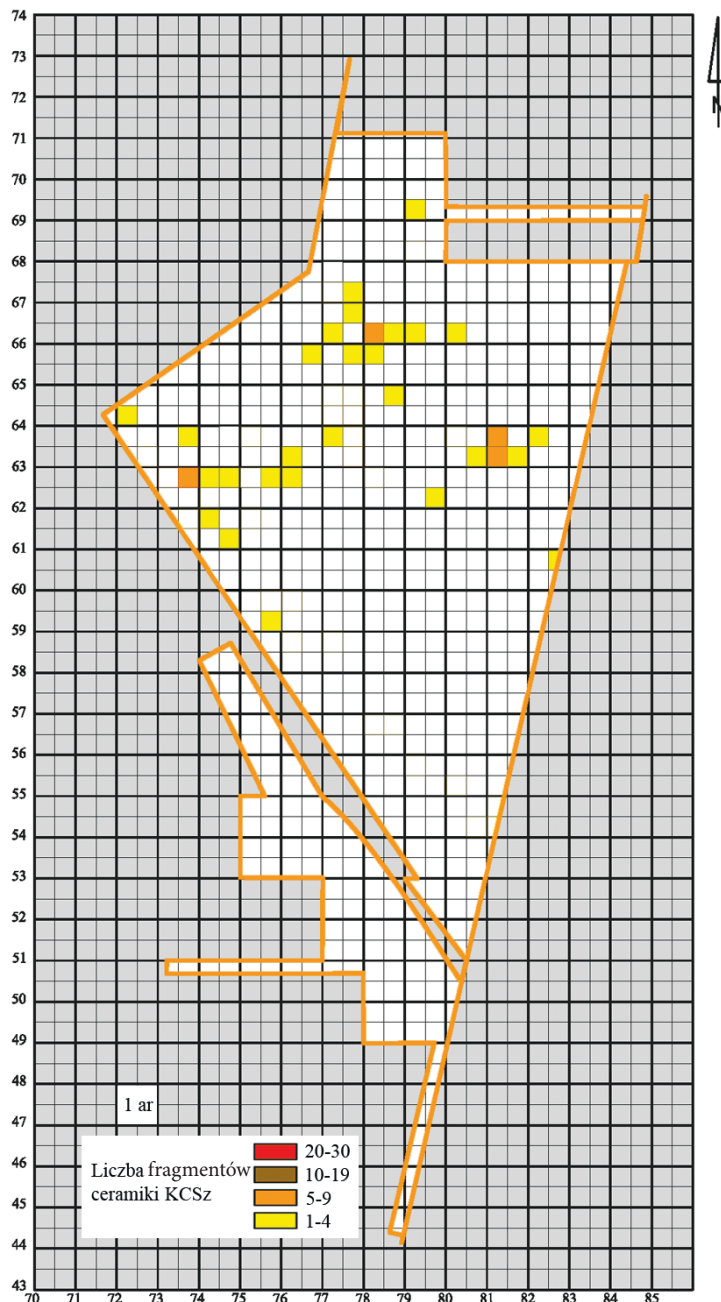
Ryc. 7. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Kultura ceramiki sznurowej. Zarysy i przekroje obiektów kulturowych (Kurzyk 2006b, zmienione)

Fig. 7. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Corded Ware culture. Outlines and sections of archaeological features (Kurzyk 2006b, with revisions)

tury ceramiki sznurowej: „staro”- i „klasycznosznurową”, co może sugerować wielokrotne, okresowe zasiedlanie rejonu stanowiska przez cały okres trwania wspomnianej kultury. W przypadku starszych faz materiał ceramiczny charakteryzuje się recepturami nawiązującymi do tradycji kultury pucharów lejkowatych (domieszka piaskowo-szamotowa), natomiast dla etapu klasycznego i późnego odnotowano przewagę technologii opartej na domieszce drobnego tłucznia i piasku (Czebreszuk 1996; Kurzawa 2001)⁴.

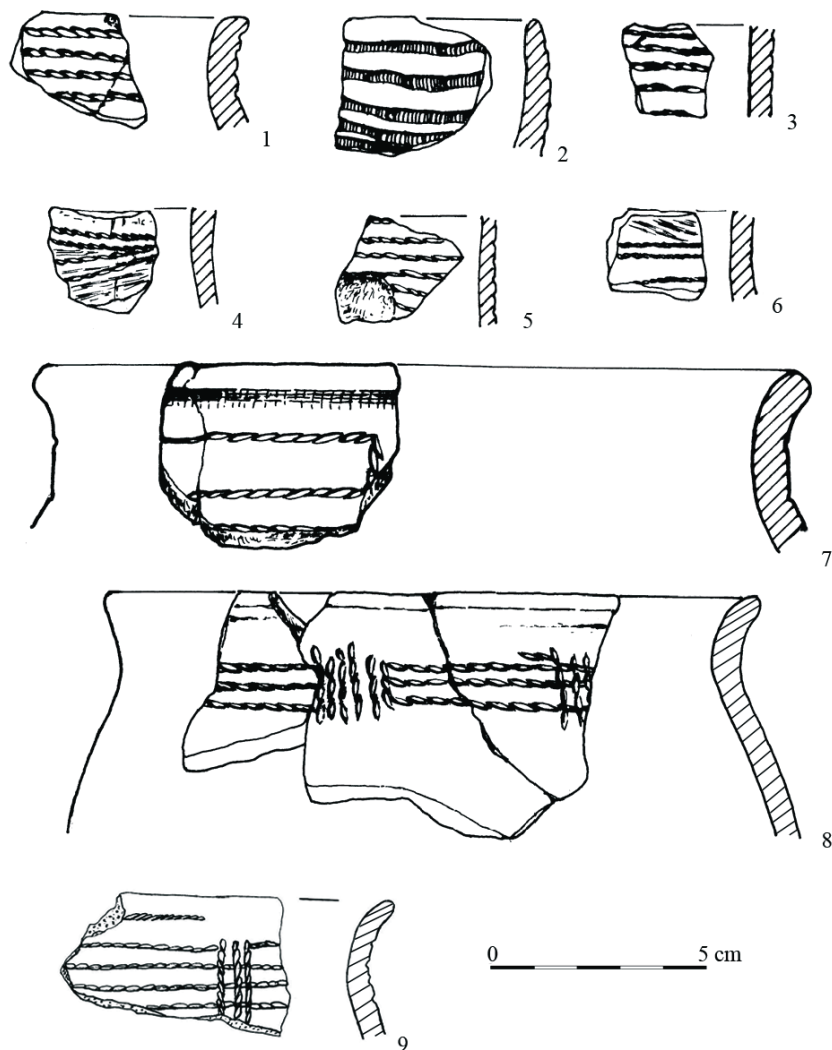
W zbiorze brakuje fragmentów naczyń ze zdobieniami charakterystycznymi dla najwcześniejszej fazy kultury ceramiki sznurowej (Machnik 1979; Czebreszuk 1996; Kurzawa 2001). Wątek w postaci dookólnych, poziomych odcisków sznura dwudzielnego, poza najstarszą fazą, jest częstym i typowym zdobieniem naczyń kultury ceramiki sznurowej. Ma charakter interkulturowy i występuje także w materiałach innych kultur późnoneolitycznych (Kurzawa 2001, s. 180–181). Zdobienie podwójnym segmentowanym sznurem dwudzielnym jest charakterystyczne dla etapu klasycznego kultury ceramiki

⁴ W przypadku materiałów kultury ceramiki sznurowej sama technologia nie zawsze jest precyzyjnym wyznacznikiem chronologii, co pokazały niedawne badania na Kujawach, gdzie „starszsznurowe” receptury wytwarzania naczyń spotykane są również w zespołach z młodszymi fazami wspomnianej kultury, a domieszka tłucznia mineralnego rejestrowana jest sporadycznie już dla starszych faz (Czebreszuk 2000, s. 448; Kurzawa 2001, s. 127).

Ryc. 8. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Kultura ceramiki sznurowej. Rozkład przestrzenny fragmentów naczyń ceramicznych (rys. K. Kurzyk)

Fig. 8. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Corded Ware culture. Distribution map of pottery sherds (drawing: K. Kurzyk)

Ryc. 9. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Wybór fragmentów naczyń ceramicznych. 1-6 – kultura ceramiki sznurowej: 1, 3 – warstwa IV; 2 – warstwa III; 4 – warstwa II; 5 – obiekt 155; 6 – warstwa V; 7-9 – tzw. północno-wschodnia stylistyka kręgu kultury ceramiki sznurowej: 7 – warstwa III; 8 – obiekt 350; 9 – obiekt 39, złożę wtórne (sezon 2009) (rys. B. Wawrzykowska)

Fig. 9. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Selection of pottery sherds. 1-6 – Corded Ware culture: 1, 3 – layer IV; 2 – layer III; 4 – layer II; 5 – feature 155; 6 – layer V; 7-9 – northeast trend of the Corded Ware culture sphere: 7 – layer III; 8 – feature 350; 9 – feature 39, secondary deposit (2009 season) (drawing: B. Wawrzykowska)

sznurowej (3 i 4; Czebreszuk 1996, s. 104–113) i struktur postsznurowych. Fragment zdobiony odciskami tzw. sznura obwijanego prawdopodobnie świadczy o wpływie środowiska subneolitycznego. Ten rodzaj ornamentyki genetycznie wiązany jest z subneolitem i powszechny jest zwłaszcza w kulturze niemeńskiej na terenach Niżu Polskiego i Białorusi (Józwiak 2003, s. 203–204).

Warto zwrócić uwagę na trzy fragmenty wylewów, zdobione motywem przecinających się poziomych i pionowych odcisków grubego sznura dwudzielnego (ryc. 9: 7–9⁵). Tego rodzaju materiał ceramiczny obecnie roboczo łączony jest z tzw. stylistyką północno-wschodnią kręgu kultury ceramiki sznurowej (Bokiniec 2006, ryc. 1A), czytelną również w źródłach z Kotliny Grudziądzkiej (np. Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 5; Ruda, gm. Grudziądz, stanowiska 3–6; Bokiniec 2002; 2006, s. 189, ryc. 1; Siewiaryn 2006) oraz z ziemi dobrzyńskiej (np. Skrzypkowo, gm. Obrowo, stanowisko 13; Kurzyk, Werra 2011). Można go wiązać ze schyłkowym odcinkiem rozwoju kręgu kultury ceramiki sznurowej lub z początkami epoki brązu (Bokiniec 2006). Termin „stylistyka północno-wschodnia” w tym kontekście ma wskazywać na główny komponent genetyczny. Tego rodzaju źródła ceramiczne na obszarze doliny Dolnej Wisły oraz na terenach położonych na północny wschód od niej są często trudne do jednoznacznej kwalifikacji kulturowej. Wynika to z interkulturowości tego rodzaju zdobnictwa sznurowego (kultura rzucewska/przymorska, młodsza faza kultury amfor kulistych i kultura ceramiki sznurowej, niektóre zespoły z wczesnych okresów epoki brązu) oraz cech technologicznych naczyń (średnio- i gruboziarnista domieszka tłuczni mineralnego) nawiązujących do tradycji wytwórczości ceramicznej kultury amfor kulistych, kultury rzucewskiej, późnej kultury ceramiki sznurowej, ewentualnie kultur strefy leśnej – horyzontu Linin kultury niemeńskiej i kultury grzebykowej (Żurek 1954; Kilian 1955; Wiślański 1966; Nosek 1967; Machnik 1979; Bokiniec 1995; 2002; 2006; Czebreszuk 1996; Szmyt 1996; 1999; Józwiak 2003; Manasterski 2009). Podobny materiał ceramiczny o cechach synkretycznych odkryto niedawno na Pojezierzu Mazurskim, określając go mianem zespołów typu Ząbie-Szestno (Manasterski 2009). Źródła kultury ceramiki sznurowej ze stanowiska 4 w Sztynwagu odpowiadają wyróżnionym na wspomnianym obszarze zespołom o komponencie postsznurowym (Manasterski 2009, s. 72–74). Zbliżone technologicznie

⁵ Fragment naczynia na ryc. 8: 9 został odkryty podczas badań w 2009 roku na złożu wtórnym w młodszym chronologicznie obiekcie.

i stylistycznie formy znane są również z osady w Pribrežnoe w obwodzie kaliningradzkim (Zalcman 2004)⁶.

Dokładniejszą kwalifikację kulturowo-chronologiczną komplikuje też brak dla ziemi chełmińskiej dat ¹⁴C, związanych z opisywanymi materiałami. Ze względu na niewielki zakres badań nad tą problematyką trudno obecnie odpowiedzieć na pytanie, czy naczynia ceramiczne wykonane w tzw. styliszcze północno-wschodniej kręgu kultury ceramiki sznurowej, odkryte na ziemi chełmińskiej, to efekt oddziaływań społeczności z północnego wschodu, czy też może to obszar ziemi chełmińskiej i doliny Dolnej Wisły stanowiły jedno z miejsc jej krystalizacji.

Źródła kultury ceramiki sznurowej ze stanowiska 4 w Sztynwagu można ramowo datować na okres późnego i schyłkowego neolitu/wczesną epokę brązu, przy czym większość materiałów i intensywniejsze osadnictwo łączy się najprawdopodobniej ze schyłkowym etapem rozwoju kręgu kultury ceramiki sznurowej i początkami epoki brązu (ostatnia ćwierć III tys. BC). Wskazują one na wielokrotne, ale krótkotrwałe wykorzystywanie rejonu stanowiska przez społeczności wspomnianej kultury. Obozowiska o podobnej specyfice (tzn. niewielkiej ilości rejestrowanych pozostałości materialnych) są typowe i najliczniej spotykane w kręgu kultury ceramiki sznurowej (Kurzawa 2001, s. 254 i nn.).

Wczesna epoka brązu

Z wczesnymi okresami epoki brązu powiązано dziewięć obiektów: 202, 252, 300, 311, 314, 319, 393, 584, 696 (ryc. 3, 10, 11)⁷. Większość to jamy niewielkich rozmiarów o powierzchni nie przekraczającej 2 m², najczęściej o nieregularnie owalnych kształtach i płytkich wypełniskach, z reguły w postaci luźnego piasku (ryc. 10). Trzy obiekty – 252, 300, 311 – wyróżniały się większą powierzchnią wynosząca od 4,9 do 10 m² i głębokością od 67 do 87 cm (ryc. 11). Na podstawie ich wielowarstwowych wypełnisk można przypuszczać, że są to częściowo zniszczone (słabo czytelne stropy), stosunkowo

⁶ Materiały znane autorowi z autopsji.

⁷ Podana liczba obiektów z wczesnej epoki brązu różni się od zamieszczonej we wstępnym opracowaniu (por. Kurzyk 2006c), co wynika z ponownej analizy dokumentacji i źródeł. W jej wyniku wyeliminowano obiekty o wątpliwej chronologii. Niestety, w dokumentacji brakuje informacji o kontekście stratygraficznym różnoczasowych źródeł ceramicznych występującej w tych samych obiektach. Można też mieć zastrzeżenia co do zasadności wydzielenia w terenie niektórych obiektów. Sytuację dodatkowo komplikuje wielokulturowość oraz specyfika stanowiska „piaskowego”, odhumusowywanego ciężkim sprzętem, co mogło znacząco zaburzyć na przykład rozkład przestrzenny materiału.

długo użytkowane jamy gospodarcze (zasobowe?). Natomiast trudno przyjąć, że stanowią one pozostałości obiektów mieszkalnych z zagłębioną podłogą, bowiem nie odkryto powiązanych z nimi dołków posłupowych czy też palenisk, a wydobyty z nich ruchomy materiał źródłowy jest bardzo ubogi. Prawdopodobnie obiekt 252 przynajmniej częściowo zniszczył pozostałości starszej jamy związanej z osadą kultury pucharów lejkowatych, co sugeruje obecność źródeł tej kultury w wypełnisku (sześć fragmentów naczyń ceramicznych, rdzeń krzemienny).

Ułamki naczyń ceramicznych z wczesnych okresów epoki brązu (łącznie 396 fragmentów) wydobyto głównie z III i IV warstwy kulturowej, tylko 17 fragmentów znaleziono w wypełniskach obiektów kulturowych. Biorąc pod uwagę rozkład obiektów i zagęszczenie materiału ceramicznego z warstw kulturowych wyodrębniono dwa skupiska: w środkowej oraz północnej części stanowiska (ryc. 3, 12). Fragmenty naczyń ceramicznych zalegające w północnej części stanowiły ponad połowę zbioru (57%), były jednak bardziej zniszczone i przemieszczone, głównie w wyniku nowożytnej i współczesnej orki oraz występowania w tym rejonie większej liczby współczesnych obiektów. Skupisko wyróżnione w środkowej części stanowiska stanowił głównie mniej rozdrobniony materiał ceramiczny pochodzący z obiektów datowanych na wczesną epokę brązu oraz z warstwy kulturowej w ich okolicy. Między materiałami z obu skupisk nie odnotowano różnic technologiczno-stylistycznych, co pozwala przypuszczać, że pochodzą z jednej fazy, ewentualnie ich powstanie rozdzielone było niewielkim okresem czasu. Znaczny rozrzut fragmentów naczyń jest w dużym stopniu efektem wtórnego przekształcenia powierzchni stanowiska (orka).

Ze względu na niewielką liczebność analizowanego zbioru, zalegającego w warstwie kulturowej na dość dużej powierzchni (około 30 arów), zrezygnowano ze szczegółowej analizy statystycznej (ilościowej) opierając się na kryteriach jakościowych. Analizę cech technologicznych ceramiki oparto na schemacie autorstwa Andrzeja Z. Bokińca (1995⁸), stworzonym w oparciu o doświadczenia badaczy neolitu i wczesnej epoki brązu z ośrodka poznańskiego. Wyróżniono trzy receptury zastosowane przy wyrobie naczyń ceramicznych.

Pierwsza grupa technologiczna (gt I), do której zaliczono jedynie trzy ułamki naczyń, wyróżnia się niewielką ilością domieszki piasku, ewentualnie drobnego tłuczni mineralnego o wielkości ziaren do 0,4 mm, a także miki. Przelamy ścianek są jednolite (zwarte), obie powierzchnie gładkie

⁸ Ta niepublikowana praca doktorska stanowi jedynie szersze podsumowanie wiedzy o wczesnej epoce brązu w rejonie chełmińsko-dobrzyńskim.

i lśniące; grubość ścianek wynosi od 4 do 5 mm. Naczynia wypalono w atmosferze redukcyjnej, o czym świadczy czarna lub szara barwa powierzchni. Materiał zaliczony do tej grupy odpowiada naczyniom cienkościennym kultury iwieńskiej (ceramika „reprezentacyjna” – gt A wg Bokiniec 1995).

Druga grupa technologiczna (gt II) liczy 13 fragmentów naczyń, charakteryzujących się obecnością dużej ilości domieszki tłucznia mineralnego od drobno- (do 0,4 mm) do gruboziarnistego (1–2 mm) oraz miki. Przełamy ścianek są warstewkowane, powierzchnie zewnętrzne i wewnętrzne gładkie; grubość ścianek wynosi od 6 do 8 mm. Zaliczone tu fragmenty pochodzą z naczyń grubszej roboty tzw. kuchennych kultury iwieńskiej (pgt B1 i pgt B2 – wg Bokiniec 1995).

Do trzeciej grupy technologicznej (gt III) zaliczono niemal całość zbioru – 380 fragmentów. Charakteryzują się one domieszką głównie średniej ilości tłucznia gruboziarnistego (średnica ziaren powyżej 1,0 mm), poza tym występuje tłuczeń średnioziarnisty (średnica ziaren 0,5–0,9 mm) oraz niewielka ilość drobnoziarnistego piasku i mika. Przełamy ścianek są warstewkowane, rzadziej gruzełkowate, powierzchnie zewnętrzne najczęściej gładkie, tylko na czterech ułamkach przecierane, wewnętrzne zaś lekko szorstkie. Często ziarna domieszki wystają, tworząc charakterystyczne spękania na powierzchni. Przeważają fragmenty naczyń o średniej grubości ścianek (6–8 mm, około 65%), znacznie mniej jest grubościennych (9–15 mm, około 30%), najmniej zaś cienkościennych (4–5 mm, około 5%). Zbiór ten odpowiada naczyniom wykonanym w „klasycznej” technologii kultury trzcinieckiej na Niżu Polskim.

W dwóch pierwszych grupach technologicznych (gt I i gt II) zarejestrowano wyłącznie niezdobione fragmenty brzuśców naczyń. Natomiast cały materiał charakterystyczny należy do trzeciej grupy technologicznej (gt III). Najliczniejsze ułamki pochodzą z esowatoprofilowych garnków (ryc. 13: 1, 4–6), odnotowano także fragment naczynia wazowatego (ryc. 13: 2) oraz sitowatego (ryc. 14: 6). Krawędzie wylewów są w większości ścięte prosto (11 ułamków; ryc. 13: 3; ryc. 15: 1, 4, 5), część ma okap (ryc. 14: 4; ryc. 15: 2, 3, 5); mniej liczne są zaokrąglone (4 ułamki; ryc. 13: 2, 5; ryc. 15: 6) i ścięte skośnie (2 ułamki; ryc. 14: 5; ryc. 15: 8).

Pod względem zdobnictwa przeważają fragmenty z wątkiem zwielokrotnionych linii rytych w układach horyzontalnych (siedem ułamków; ryc. 13: 2, 3, 5; ryc. 14: 1, 2, 5), ewentualnie zwieńczonych u dołu poziomą listwą plastyczną (dwa ułamki; ryc. 13: 1, 4) lub dołkami (jeden ułamek; ryc. 14: 7). Pojedynczo odnotowano ornament w postaci poziomej plastycznej listwy

z podwójnym rzędem dołków (ryc. 14: 4). Na dwóch ułamkach zachowały się pojedyncze poziome listwy plastyczne (ryc. 13: 6).

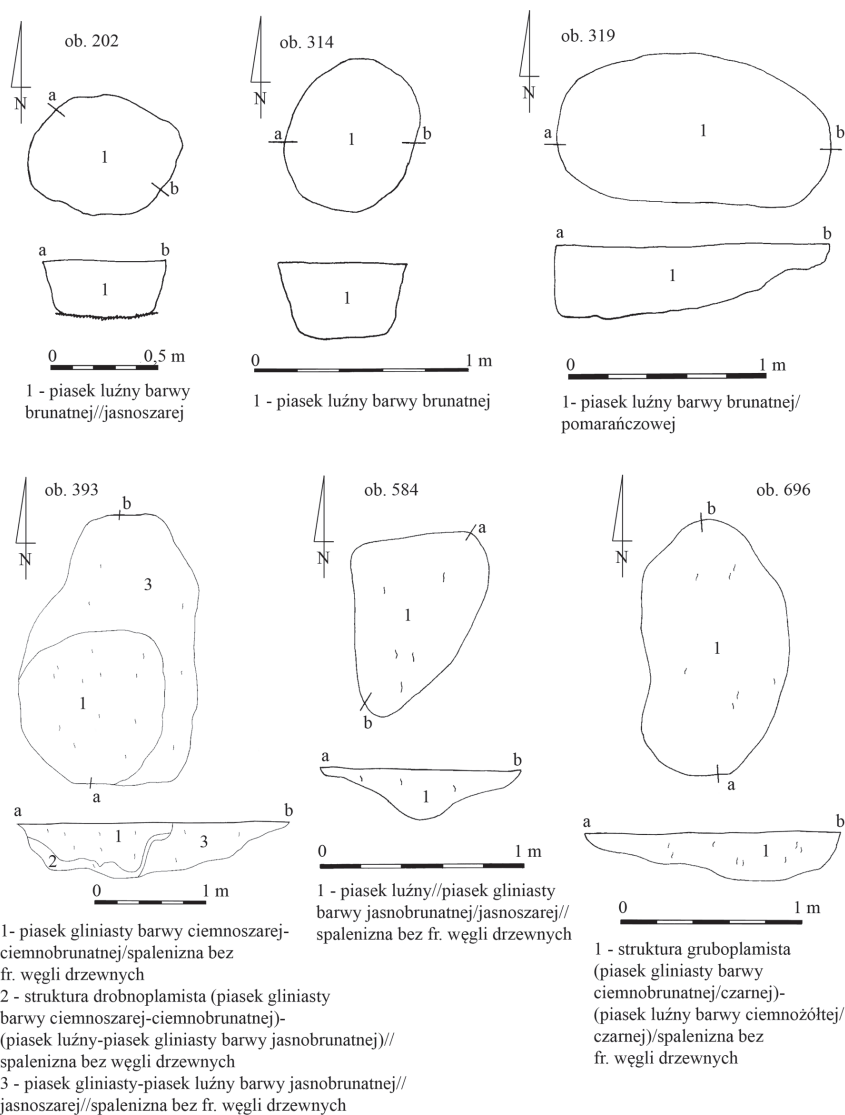
Poza fragmentami naczyń ceramicznych z wczesnej epoki brązu z obiektu 393 wydobyto fragment siekierki kamiennej wykonanej z porfiru alandzkiego (Pomianowska 2006). Niestety, ze względu na zły stan zachowania (zniszczone ostrze i obuch) oraz interkulturowość tego typu form, nie jest możliwa jego dokładniejsza identyfikacja, najprawdopodobniej jednak można go datować na wczesną epokę brązu.

Odkryte na stanowisku materiały z wczesnej epoki brązu można łączyć z tzw. stylistyką iwieńsko-trzciniecką na ziemi chełmińskiej. Obrazuje ona schyłek wzorców iwieńskich i krystalizację trzcinieckiego kręgu kulturowego, który kształtował się na Niżu Środkowoeuropejskim przy wyraźnych wpływach społeczności iwieńskich. Dotychczasowe badania w rejonie chełmińsko-dobrzyńskim wskazują, że obie jednostki należy rozpatrywać w ścisłym związku (Bokiniec 1995).

Nawiązując do najnowszego całościowego podsumowania wiedzy o trzcinieckim kręgu kulturowym autorstwa Przemysława Makarowicza (2010), stanowisko 4 w Sztynwagu można sytuować w jego wczesnym horyzoncie/początkach klasycznego horyzontu na Niżu Polskim (zespoły HT 1–2 na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej; Makarowicz 1998a; 1998b; 2010 – tam dalsza literatura). Jeśli cały zbiór potraktujemy jako jednofazowy, to najbardziej odpowiada on zespołom typu HT 2 (cechy stylistyki, mikro- i makromorfologia, obecność naczynia sitowatego). W świetle aktualnie dostępnych dat ^{14}C byłyby to okres 1950–1600 BC (Makarowicz 2010, s. 19–54).

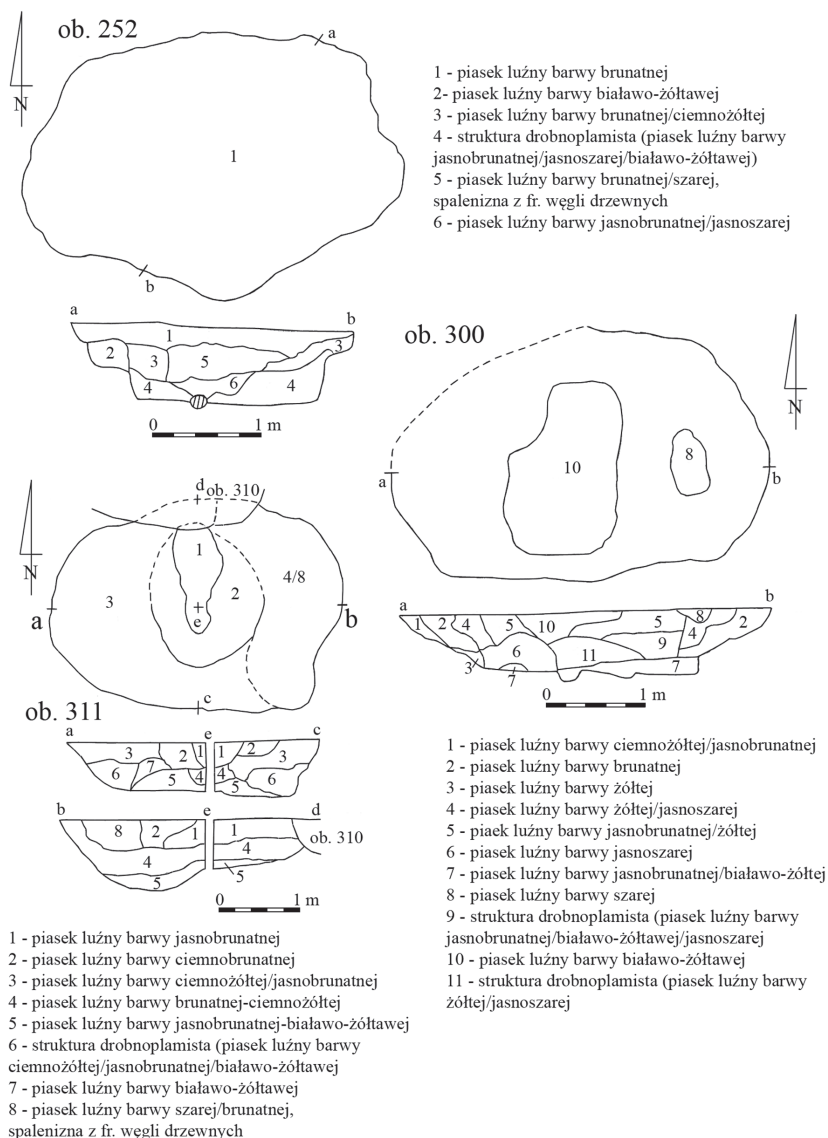
Obecność w analizowanym zbiorze kilkunastu fragmentów naczyń ceramicznych wykonanych w technologii charakterystycznej dla kultury iwieńskiej, w tym zwłaszcza trzech fragmentów ceramiki „reprezentacyjnej”, wskazuje na wcześniejszą epizodyczną penetrację rejonu stanowiska przez społeczności z fazy klasycznej(?) kultury iwieńskiej.

Dwa skupiska fragmentów naczyń ceramicznych z wczesnej epoki brązu (ryc. 12), w połączeniu z obiektami stanowią najprawdopodobniej pozostałość co najmniej dwóch struktur podomowych – zagród (tzw. siedlisk – wg Bokiniec 1995). Jednocześnie nie można wykluczyć, że zagęszczenia materiału ceramicznego to efekt nałożenia się kilku krótkotrwałych obozowisk z jednej fazy stylistycznej (uwaga ta odnosi się zwłaszcza do skupiska północnego). Najprawdopodobniej jednak oba skupiska pochodzą z jednej fazy osadniczej, ewentualnie rozdzielał je dość krótki, nieuchwytny archeologicznie hiatus. Ze względu na niewielką liczbę odkrytych źródeł (obiektów i jednofazowe-

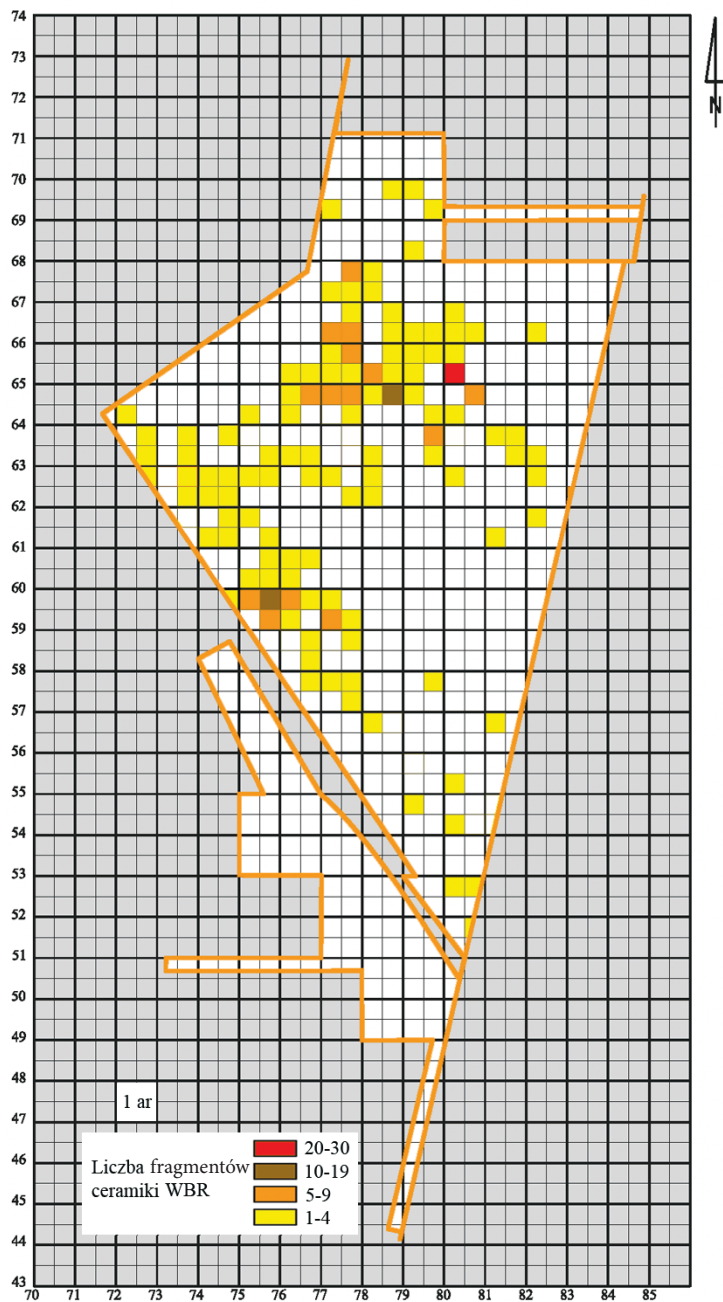
Ryc. 10. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Wczesna epoka brązu. Zarysy i przekroje obiektów kulturowych (Kurzyk 2006c, zmienione)

Fig. 10. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Early Bronze Age. Outlines and sections of archaeological features (Kurzyk 2006c, with revisions)

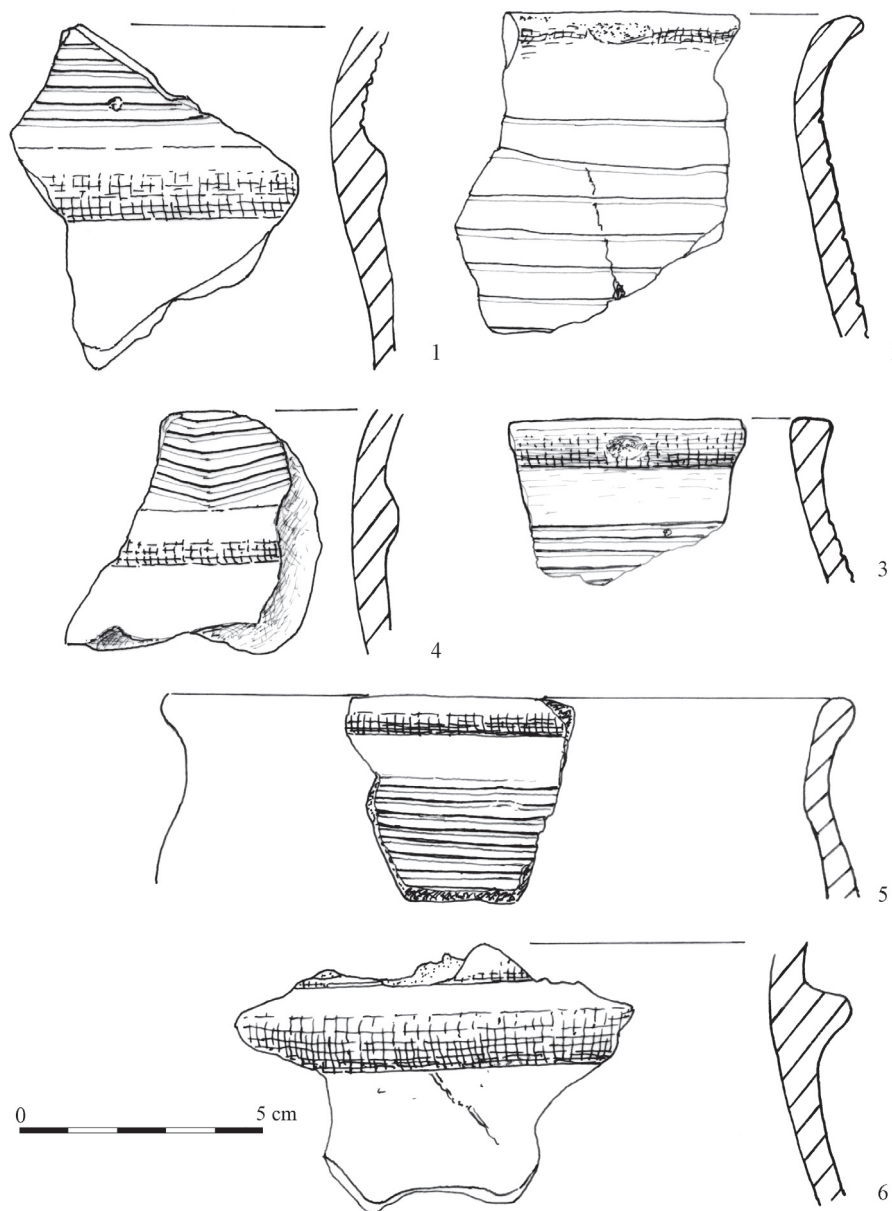
Ryc. 11. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Wczesna epoka brązu. Zarysy i przekroje obiektów kulturowych (Kurzyk 2006c, zmienione)

Fig. 11. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Early Bronze Age. Outlines and sections of archaeological features (Kurzyk 2006c, with revisions)

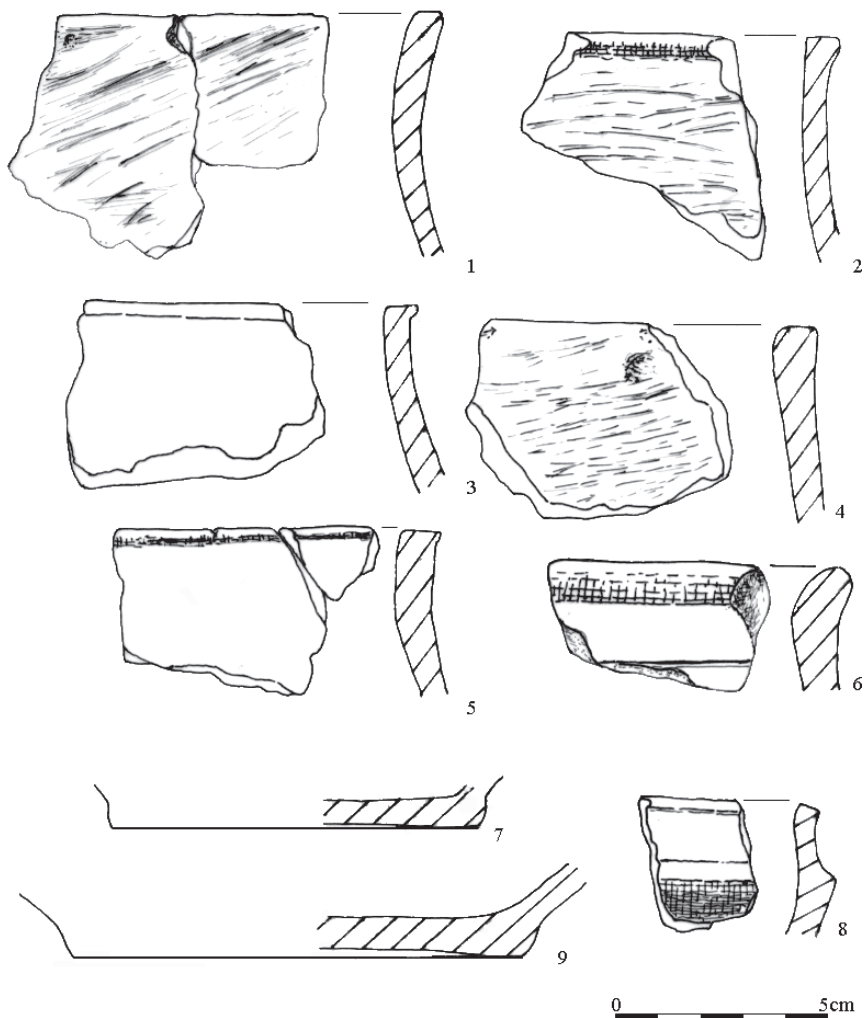
Ryc. 12. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Wczesna epoka brązu. Rozkład przestrzenny fragmentów naczyń ceramicznych (rys. K. Kurzyk)

Fig. 12. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Early Bronze Age. Distribution map of pottery sherds (drawing: K. Kurzyk)

Ryc. 13. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Wczesna epoka brązu. Wybór fragmentów naczyń ceramicznych: 1 – warstwa V; 2, 5, 6 – warstwa III; 3 – obiekt 319; 4 – obiekt 309 (rys. B. Wawrzykowska)

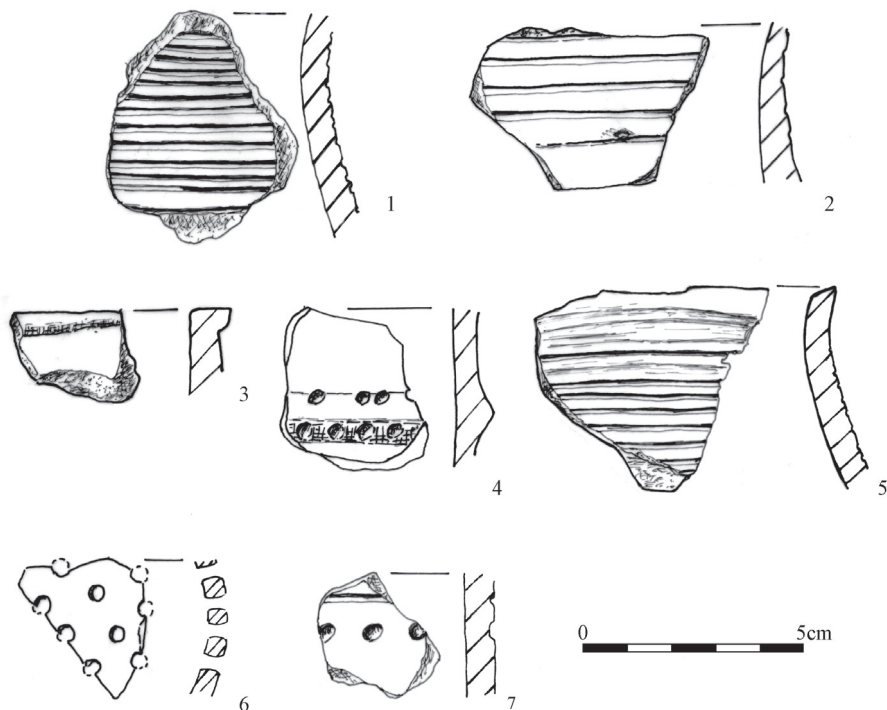
Fig. 13. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Early Bronze Age. Selection of pottery sherds: 1 – layer V; 2, 5, 6 – layer III; 3 – feature 319; 4 – feature 309 (drawing: B. Wawrzykowska)

Ryc. 14. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Wczesna epoka brązu. Wybór fragmentów naczyń ceramicznych: 1, 2 – warstwa III; 3 – obiekt 314; 4 – obiekt 188, złożę wtórne; 5 – obiekt 322; 6 – warstwa IV; 7 – warstwa I (rys. B. Wawrzykowska)

Fig. 14. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Early Bronze Age. Selection of pottery sherds: 1, 2 – layer III; 3 – feature 314; 4 – feature 188, secondary deposit; 5 – feature 322; 6 – layer IV; 7 – layer I (drawing: B. Wawrzykowska)

Ryc. 15. Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4. Wczesna epoka brązu. Wybór fragmentów naczyń ceramicznych: 1 – obiekt 393; 2 – warstwa IV; 3 – obiekt 314; 4–6 – warstwa III; 7 – warstwa I; 7 – obiekt 146, złożę wtórne (rys. B. Wawrzykowska)

Fig. 15. Sztynwag, Grudziądz Commune, site 4. Early Bronze Age. Selection of pottery sherds: 1 – feature 393; 2 – layer IV; 3 – feature 314; 4–6 – layer III; 7 – layer I; 7 – feature 146, secondary deposit (drawing: B. Wawrzykowska)

go stylistycznie materiału ceramicznego), można przypuszczać, że okres użytkowania osiedla był relatywnie krótki (kilkusezonowy?). Ulokowanie go na niewielkim, piaszczystym wyniesieniu, na terasie nadzalewowej jest jednym z najczęstszych i typowych wariantów lokalizacji miejsc zamieszkania w trzcinieckim kręgu kulturowym (Makarowicz 2010, s. 63–80). Niestety, stan zachowania stanowiska, jak i charakter źródeł znacząco ogranicza możliwość sformułowania szerszych wniosków kulturowo-chronologicznych.

Podsumowanie

Kotlina Grudziądzka to jeden z węzłowych obszarów na szlakach wymiany w okresie późnego i schyłkowego neolitu oraz wczesnej epoki brązu

(Bokiniec 1995). Krzyżowały się tu różnorodne tradycje kulturowe, często tworząc synkretyczne zespoły o cechach kultury amfor kulistych, kultury ceramiki sznurowej, wczesnobrązowych oraz subneolitycznych (Bokiniec 1995; Kurzyk 2012). We wspomnianym okresie magnesem przyciągającym społeczności mogły być również walory środowiskowe teras zalewowych i nadzalewowych, potencjalnie atrakcyjnych zwłaszcza jako pastwiska, rejony zbieractwa, łowiectwa i rybołówstwa oraz na żyzniejszych płatach gleb również jako obszary uprawne. To właśnie od późnego neolitu rejestrowane jest intensywniejsze osadnictwo na obszarze doliny Dolnej Wisły. Niestety, przełom neolitu i początków epoki brązu jest w tym rejonie nadal słabo rozpoznany.

Odkryte w Sztynwagu obiekty kulturowe i źródła ruchome z interstadium epok neolitu i brązu wskazuje na stosunkowo intensywną eksploatację tego obszaru, silniej zaznaczoną zwłaszcza w początkach epoki brązu. W stosunku do starszej, rozległej osady kultury pucharów lejkowatych, położonej w południowej i środkowej części stanowiska, pozostałości osadnictwa z przełomu neolitu i początków epoki brązu odkryto bardziej na północ, bliżej krawędzi lokalnego piaszczystego wzniesienia. Istotne poznawczo są zwłaszcza fragmenty naczyń ceramicznych wykonanych w tzw. stylistyce północno-wschodniej kręgu kultury ceramiki sznurowej oraz z wczesnego etapu kręgu trzcinieckiego. Obrazują one skomplikowany i nadal słabo rozpoznany proces stapiania się różnych tradycji schyłkowoneolitycznych, subneolitycznych i wczesnobrązowych w nową jakość określaną mianem trzcinieckiego kręgu kulturowego.

Badania ratownicze prowadzone na trasie autostrady A-1 na ziemi chełmińskiej i w dolinie Dolnej Wisły przyczyniły się do odkrycia kilku innych stanowisk, z których pozyskano źródła z przełomu neolitu i początków epoki brązu o obliczu stylistycznym zbliżonym do materiałów ze Sztynwagu (Kamionki Duże, gm. Łysomice, stanowiska 2 i 15; Stare Marzy, gm. Grudziądz, stanowisko 5; Ruda, gm. Grudziądz, stanowiska 3–6). Już wstępne opracowania wskazują na ich znaczny potencjał informacyjny, co dotyczy zwłaszcza bogatych źródłowo osad ze Starych Marz, Kamionek Dużych (stanowisko 15) i Rudy (Bokiniec 2002; Kurzyk 2006d; Siewiaryn 2006).

Literatura

- Bednarek R., Jankowski M.
2006 Wyniki analizy paleopedologicznej, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4, t. 19, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.
- Bienias D.
2006 Charakterystyka fizjograficzna stanowiska, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4, t. 19, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.
- Bokiniec A. Z.
1995 Początki epoki brązu na Pomorzu Wschodnim, maszynopis rozprawy doktorskiej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Toruń.
2002 Późny i schyłkowy okres neolitu, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. bydgoskie), Stare Marzy, gm. Dragacz, stanowisko 5, t. 6–a, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.
2006 *Przyczynek do znajomości materiałów z przełomu epok kamienia i brązu w obwodzie kaliningradzkim na podstawie badań W. I. Timofiejewa*, [w:] *Pruthenia Antiqua*, t. 2, Olsztyn, red. A. Z. Bokiniec, J. Sobieraj, s. 185–195.
- Chudziak W.
2006 Wyniki prac terenowych, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4, t. 19, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.
- Czebreszuk J.
1996 *Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu*, Poznań.
2000 *Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej*, [w:] *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. 3: *Kujawy, część 4: Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu: 3900–1400/1300 przed Chr.*, red. A. Koško, Poznań, s. 423–454.

- Czebreszuk J., Koško A., Szmyt M.
2006 *Zasady analizy źródeł ceramicznych z okresu późnego neolitu oraz interstadium epok neolitu i brązu na Kujawach*, [w:] *Opatowice. Wzgórze Prokopiaka*, t. 1, red. A. Koško, M. Szmyt, Poznań, s. 39–64.
- Józwiak B.
2003 *Spółeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły*, Poznań.
- Kilian L.
1955 *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*, Bonn.
- Kirkowski R., Sosnowska J.
1987 *Kultura amfor kulistych na ziemi chełmińskiej*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej*, red. T. Wiślański, Toruń, s. 185–200.
- Kondracki J.
1978 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Kopczyński S.
1963 *O niektórych jeziorach Basenu Grudziądzkiego*, [w:] *Rocznik Grudziądzki*, t. III, s. 195–217.
- Kurzawa J.
2001 *Zagadnienie najwcześniejszych faz kultury ceramiki sznurowej na nizinie Wielkokopolsko-Kujawskiej. Problem tła genetycznego społeczności kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.
- Kurzyk K.
2006a Kultura amfor kulistych, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4, t. 19, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.
2006b Kultura ceramiki sznurowej, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4, t. 19, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.
2006c Wczesne okresy epoki brązu, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4, t. 19, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.
2006d Wczesne okresy epoki brązu, [w:] Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Kamionki Duże, gm. Łysomice, stanowisko 15, t. 7, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.
2012 Kultura amfor kulistych na ziemi chełmińskiej, maszynopis rozprawy doktorskiej w Instytucie Archeologii UMK, Toruń.

- Kurzyk K., Werra D.
2011 *Neolit i wczesna epoka brązu na ziemi dobrzyńskiej w świetle aktualnych badań archeologicznych*, [w:] *XVII Sesja Pomorzoznawcza*, t. 1, *Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, red. M. Fudziński, H. Paner, s. 89–106.
- Machnik J.
1979 *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 2: *Neolit*, red. W. Hensel, T. Wiślański, Wrocław, s. 337–411.
- Makarowicz P.
1998a *Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego (2000–1600 BC)*, Poznań.
1998b *Kujawski nurt trzcinieckiego kręgu kulturowego – podstawy taksonomiczne*, [w:], *Trzciniec* – system kulturowy czy interkulturowy proces?, red. A. Koško, J. Czebreszuk, Poznań, s. 33–60.
2010 *Trzciniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy*, Poznań.
- Manasterski D.
2009 *Pojezierze Mazurskie u schyłku neolitu i na początku epoki brązu w świetle zespołów typu Ząbie-Szestno*, Warszawa.
- Nosek S.
1967 *Kultura amfor kulistych w Polsce*, Wrocław.
- Pomianowska H.
2006 Wyniki analizy petrograficznej, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4, t. 19, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.*
- Siewiaryn M.
2006 *Wczesne okresy epoki brązu*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim (b. woj. toruńskie), Ruda, gm. Grudziądz, stanowiska 3–6, t. 16–b, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.*
- Słupczewski M.
2006 *Kultura pucharów lejkowatych*, [w:] *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na odcinku A1 planowanej autostrady w woj. kujawsko-pomorskim, Sztynwag, gm. Grudziądz, stanowisko 4, t. 19, maszynopis w archiwum Zespołu do Badań Autostrady A1; Instytut Archeologii UMK, Toruń.*
- Szmyt M.
1996 *Spoleczności kultury amfor kulistych na Kujawach*, Poznań.
1999 *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe*, *Baltic-Pontic Studies*, t. 8, Poznań.

- 2000 *Osadnictwo społeczności kultury amfor kulistych*, [w:] *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. 3: Kujawy, cz. 4: *Osadnictwo kultur późnoneolitycznych oraz interstadium epok neolitu i brązu 3900–1400/1300 przed Chr.*, red. A. Koško, Poznań, s. 135–329.
- Wiślański T.
1966 *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław.
- Zalcman E.
2004 *Poseleniâ kultury šnurovoj keramiki na territorii Kaliningradskoj oblasti*, Kaliningrad.
- Żurek J.
1954 *Osada z młodszej epoki kamienia w Rzucewie, pow. wejherowski i kultura rzucewska*, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, t. 4, s. 1–4.

LATE NEOLITHIC AND EARLY BRONZE AGE SETTLEMENT
REMAINS AT SITE 4 IN SZTYNWAG, GRUDZIĄDZ COMMUNE,
KUJAWSKO-POMORSKIE VOIVODESHIP

Summary

The multicultural site 4 in Sztynwag occupies a small section of the second fluvial terrace (figs. 1, 2) of the Grudziądz Basin mesoregion. The site lies on cambic arenosols which were originally surrounded by waterlogged ground (wetlands), most of which has now been drained (Bienias 2006).

An open-plan excavation carried out at this site in 2000 revealed 680 archaeological features and over 8000 pottery sherds, around 70% of which were associated with phase IIIB of the Chełmno group of the Funnel Beaker culture (Chudziak 2006; Słupczewski 2006).

Four features and 100 ceramic sherds were attributed to the Globular Amphora culture (figs. 4–6); they represented the remains of a small settlement dated to phases IIIa–IIIb of this culture in the Kuyavia region. The Corded Ware culture was evidenced by the presence of three features and 65 potsherds, most of them (58 sherds) produced using a technology that involved the addition of crushed stone temper to the ceramic fabric; only seven of these sherds were tempered with a mixture of sand and grog (figs. 7–9). Three rim sherds are particularly distinctive: they came from vessels with a fabric tempered with crushed stone and were decorated with a motif of intersecting horizontal and vertical impressions made with a thick two-stranded cord (fig. 8: 7–9). This type of pottery is currently ascribed to the so-called north-east trend of the Corded Ware culture sphere. It can probably be linked to the late period of this sphere's development or to the early Bronze Age. The discovered remains provide evidence of multiple though transient use of this site by communities

representing almost every stage of development of the Corded Ware culture (the most intensive use occurring during the earlier phase).

Early Bronze Age evidence took the form of nine features and 490 ceramic vessel sherds attributable on stylistic grounds to the Iwno/Trzciniec culture of the Chełmno region (figs. 10–15). They are generally consistent with the end of the early horizon/beginning of the classic horizon of the Trzciniec cultural sphere in Kuyavia (HT 1–2 – after Makarowicz 1998a; 1998b; 2010). The pottery assemblage is from a single stylistic phase and probably represents the remains of a relatively permanent (multi-season?) settlement located on the sandy elevation of a fluvial terrace.

The number of features and finds dating from the transitional period between the Neolithic and the Bronze Age discovered in Sztywnag indicates that this was an area of relatively intensive occupation, particularly well-evidenced in the early Bronze Age. Rescue excavations carried along the route of the A–1 motorway in the Chełmno region, within the Lower Vistula valley, led to the discovery of several other sites which yielded finds dating from the late Neolithic and early Bronze Age which were stylistically similar to those recovered from Sztywnag (Kamionki Duże, Łysomice Commune, sites 2 and 15; Stare Marzy, Grudziądz Commune, site 5; Ruda, Grudziądz Commune, sites 3–6).

Adres do korespondencji:

Krzysztof Kurzyk
Instytut Archeologii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Szosa Bydgoska 44/48, 87–100 Toruń
kurzyk.k@gmail.com

